

УДК 329.11

DOI: 10.5937/spm81-45332

Приказ

Душан Достанић*

Институт за политичке
студије, Београд

КОНЗЕРВАТИВИЗАМ, УСПОН И ПАД**

Panajotis Kondylis.
2023. *Konservativismus.
Geschichtlicher Gehalt und
Untergang*. Berlin: Matthes &
Seitz, 869 str.

На први поглед о конзервативизму је скоро већ све речено. Верује се да је тумачење речи довољно да нам објасни о чему се ту ради. Конзервативци су, дакле, затворени, скептични према променама, или једноставно речено, ту спадају сви они који бране *status quo* ма какав он био. Није реч само о политици, већ о једном темељном животном ставу, па се на конзервативизам напоследку гледа као на ствар укуса. Конзервативан је онај ко се придржава правила и конвенција. Када се ствари до поједноставе до крајности изгледа да су већ умеће везивања кравате или спремање недељног ручка који укључује супу довољни да неко буде означен као конзервативац. Овакво површно схватање конзервативизма ухватило је корена и у академским круговима, па се и међу онима који се хвале познавањем идеологија може чути да су данашњи конзервативци некадашњи либерали, или да су тврдокорни комунисти из осамдесетих у суштини били конзервативци. Другим речима, то значи да конзервативизам не поседује

* Имејл-адреса: dusan.dostanic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

никакав чврст садржај, те да је помоћу таквог појма конзервативизма могуће оправдати или дискредитовати сваку политику, већ према потреби. Није тешко приметити да иза тога стоји прогресивистичко виђење повести према коме се свет увек креће према све већој еманципацији, а држава и друштво су „обавезани на стално самопревазилажење, како би се прилагодили захтевима свагда најновијег новог доба” (Штрауб). На том путу конзервативци су они који забушавају, сметају и постављају клипове у точкове напретка. Они су сувише опрезни, крути, немаштовити и неспособни да развијају визије будућности. Њихово позивање на традицију ломи се пред незаустављивом струјом напретка и промене. Стога је њихова судбина да стално губе и да пре или касније доспевају у тужну ситуацију да бране оне позиције које су некада нападали. Мора се признати да су многи самопроглашени конзервативци својим понашањем и сами допринели оваквом схватању ствари. Стога није чудо што се стално појављују чланци и књиге у којима се расправља о томе шта је то конзервативизам. Сва та литература има за циљ повлачење границе између „истинског” и „лажног”, односно „доброг” и „лошег” конзервативизма. Мала доза опреза може бити

и симпатична, али се заговарање алтернативног правца сматра недопустивим. Када то чини, фини конзервативац доспева на клизав терен на коме рескира да га етикетирају као десничара или популисту.

Нажалост, оштре дебате о конзервативизму врло често више демонстрирају незнање него знање, јер се у њима ретко помиње можда најзначајнија књига написана на ту тему. Реч је о студији Панајотиса Кондилиса (*Panagiotis Kondylis*) *Конзервативизам. Повесни садржај и пад* (*Konservativismus. Geschichtlicher Gehalt und Untergang*), која се појавила још 1986. године, и која је ове године доживела ново издање. У другачијим околностима би таква књига важила за темељну студију, али је она углавном остала непозната чак и историчарима идеја. Разлози за то су бројни. Са једне стране, Кондилисове књиге су давно распродане, па се чак и половни примерци доста тешко могу набавити и достижу високу цену. Стога је реиздање књиге о конзервативизму више него потребно. Поред тога, овде је реч о обимној студији са којом није лако изаћи на крај. Кондилис не нуди ни фразе, ни пароле, па ће свако ко рачуна са једноставним формулама прескочити читање ове књиге. Уз то, оно што пише Кондилис често доста одудара

од стандардног начина изучавања конзервативизма. На слабу рецепцију дела утицало је и то што прерано преминули Кондилис, упркос свом сјајном формалном образовању, није био део етаблиране академске филозофије, нити је спадао у групу помодних филозофа које сви радо цитирају. Свесно је одбацио научничку каријеру и изабрао позицију аутсајдера. Коначно, књига је остала прећутана и зато што су Кондилисови резултати били непријатни и онима који су себе сматрали конзервативцима, као и онима који су се декларисали као либерали или левичари. Самозваним конзервативцима је Кондилис показао да се скривају иза погрешног имена, док је антиконзервативцима дао до знања да се боре против фантома који одавно није међу живима. Пошто његове аргументе није било лако побијати, противници су решили да их игноришу.

Књига о конзервативизму била је плод великог рада. Наиме, Кондилис је каријеру започео дисертацијом о настанку дијалектике, где је поставио темеље своје истраживачке методе, да би затим следила књига *Просветитељство у оквиру нововековног рационализма* (*Die Aufklärung im Rahmen des neuzeitlichen Rationalismus*), а онда *Моћ и одлука* (*Macht und*

Entscheidung) у којој приказује једну антропологију и на њој засновану херменеутику, чију су плодност два ранија идејно-повесна рада испитала и доказала. Тек након тог обимног рада, стигла је на ред и књига о конзервативизму.

Кондилис свом предмету прилази полазећи од свог схватања идеја као оруђа у конкретној политичкој борби. Са антрополошког гледишта су филозофске теорије „средства за вођење борби међу теоретичарима (тј. међу људима који своје захтеве за моћ првенствено износе и задовољавају помоћу састављања теорија)”. Ван те борбе, односно ван свести о томе ко се, када и како користи идејама, оне се не могу разумети. Дакле, увек постоје конкретне групе које се у одређеној озбиљној ситуацији позивају на неке идеје како би произвеле одређено дејство. Једноставно речено, политичке идеје су полемички елемент у повесним конфликтима неке епохе. Оне се не могу разматрати ван контекста свог времена и без реферисања на идеје са којима су у конфликту. Одатле следи да не постоје идеје у платоновском смислу. О њиховој ваљаности одлучује историјска ситуација и тиме о ономе што има да важи као „истина”. Једна јединствена дефиниција централних појмова ван времена изостаје, јер се

борба теорија не смирује, дакле, повест духа остаје у вечном току (Хорст).

Тако за Кондилиса ни конзервативизам не спада у „надвременске идеје”, нити се може сводити на један психолошки тип. Напротив, он је као и свака друга идеја везан „конкретан социо-политички положај” (80), односно за интересе једне одређене групе. О конзервативизму треба говорити као кохерентном јединству у повести политике и духа, које се одликује специфичним обележјима, као што се то данас чини у погледу на просветитељство или реформацију, објаснио је Кондилис у једном интвјуу. Он, дакле, конзервативизам лоцира у времену и простору, и као историјској појави враћа му његов оштро дефинисани облик. Тако је за Кондилиса конзервативизам идеологија европског племства која се формирала у његовој борби против апсолутистичке државе. То је важан моменат јер показује да се конзервативизам није образовао тек са Едмундом Берком, нити је настао из супротстављања Француској револуцији, како се то пречесто погрешно сматра. Већина ранијих истраживача је под утицајем Карла Манхајма конзервативизам лоцирала у периоду око 1800. године. Кондилис показује да је конзервативизам далеко старији како од Француске

револуције и Берка, тако и од просветитељства, те да настаје током средњег века. Заправо, он се формира већ током XVI столећа када се племство противи раздвајању друштва и државе, односно конзервативизам представља одбрану *societas civilis*-а. Речју: „У строго историјском смислу конзервативизам се, дакле, може дефинисати као идеолошка и социо-политичка струја чији је циљ одржање *societas civilis*-а и владајуће позиције његових виших слојева” (27). То је поредак који племство жели да очува, јер у њему има доминантан положај. Оно се од XVI века супротставља оним тенденцијама које су желеле да наслеђени *societas civilis* са његовим правима, слободама и корпорацијама постепено уједначе и преобликују под ауторитетом закона (Штрауб). У том смислу се племство противило сувереној држави у њеним покушајима да одређује шта је право. Наиме, за племство је право неодвојиво од морала. Оно је унапред дато, не може „створити”, или другачије речено „оно једноставно *јесте*” (82). Према томе, право се једино може „тражити” и „наћи”, односно тумачити. У крајњој линији, право не зависи од људске воље, већ има божанску санкцију.

Дакле, конзервативци су били ти који су пружали отпор идеји државности и егалитаризујућој

једнакости пред апстрактним правом у форми закона. Они су се бранили од државе и то од правне државе и њених закона који су исти за све. То је била конзервативна борба за слободу, за индивидуалност, конкретна и наслеђена права. Из те перспективе, правда се не манифестује тако што је закон исти за све, већ се остварује онда када се сваком гарантује оно што му припада.

Када су племићи говорили о држави, они су под тим подразумевали *societas civilis* и нису прихватили разликовање између државе и друштва. У том погледу је и краљ схватан само као део *res publica*-е и био је везан обавезама као и други чланови, који иако нису били равноправни, али су у свом домену уживали неприкосновена права у која краљ није смео да задира.

Истовремено, конзервативна борба против суверене државе била је и борба против капитализма и слободне трговине, а за очување система гилди и цехова, те њихових права. Обиле социјално-критичких и културно-критичких аргумената конзервативаца идеолошки је формиран крајем XVII века под утиском отуђења које изазивају држава и капитал и до XIX столећа су те позиције само додатно разрађене.

У књизи Кондилс даље показује како је племство током

XVII и XVIII столећа временом потискивано и прелазило у редове државног чиновништва, односно постепено бивало увучено у онај покрет који је желело да заустави, да би крајем XVIII века дошло у позицију да се заједно са дворовима бори против грађанско-либералног друштва. Кондилис убедљиво показује како се конзервативно племство упркос свим протестима против суверених краљева повезало са државом у покушају да је потчини својим интересима. Истовремено, то је значило и приближавање оним тенденцијама које су са теоријске стране одбациване. А када је у револуцији оборен *ancien régime* племство је у принципу монархијског легитимитета препознало своју последњу линију одбране од либералних, односно демократских захтева. Тако се племство од држави супротстављеног елемента преобразило у снагу која брани државу у нади да ће помоћу ње очувати последње остатке преддржавног живота и својих интереса.

Кондилис одатле логично закључује да је изворни конзервативизам, као идеологија племства, већ током друге трећине XIX века изгубио политички значај, јер је племство које је било његов носилац претрпело пораз. Другим речима, појам је формиран онда када је појава већ била

у фази пропадања. У страху од „руље” конзервативци су улетели у загрљај либерала који су се плашили истог противника и стрепели за судбину свог капитала. Речју, конзервативизам се утопио у грађански либерализам онда када је племство са грађанством образовало једну интересну заједницу поседника. У тој заједници конзервативци су у страху од „црвених” заборавили на своје резерве према буржоазији, њеном материјализму, капиталу, тржишту и конкуренцији. То, опет, значи да су они који су се после пропасти сталешког света и даље називали конзервативцима мање или више били само либерали, а њихов конзервативизам се исцрпљивао у захтевима за мање државе, а више тржишта, или у жељи да се парламентаризам сачува од плебисцитарних тенденција. Са друге стране, либерали су од половине XIX века у својој борби против левице преузели језик конзервативизма. Тако позивање на неједнакост међу људима нема више за циљ да легитимише хијерархију унутар сталешког друштва, већ неједнакости у оквиру капиталистичког друштва. За Кондилиса најкасније од осамдесетих година XIX века не постоји више никакав конзервативизам који још заслужује то име. Од антикапиталиста конзервативци су се пребацили у редове капиталиста. Од тада бити

конзервативан значи иступати против антикапитализма, бранити се од социјалне зависти и критиковати државну бирократију. Конзервативац је тако заправо само друго име за националног либерала. Кондилис није доживео да види да су поједини „конзервативци” попут ЦДУ у Немачкој нашли заједнички језик не само са либералима, већ и са социјалистима и зеленима, или да су као Мартин Бекштајн умели да формулишу „конзервативну” одбрану мигрантске политике Ангеле Меркел. Горе обесмишљавање конзервативизма тешко да се може замислити. Истовремено, код британских торијеваца се више не могу пронаћи ни трагови оног либералног конзервативизма XIX столећа, а не нешто више од тога.

Чак и политичка десница из XX века према Кондилису, заправо, није конзервативна, већ либерална. Њен циљ је жртвовање политичког либерализма ради заштите привредног либерализма од напада са леве стране (532, 605, 627). Речју, и десничари који су критиковали либерализам су се још увек, невољно, кретали на терену либерализма. За Кондилиса су чак и немачки конзервативни револуционари заправо били заблудели и преплашени либерали. Поједностављено речено, то значи да се током XX века

главна политичка борба водила само између левих и десних либерала, а не између левих и десних противника либерализма. У сваком случају, победили су правна држава, парламентаризам, тржишна привреда и слободна конкуренција против којих се конзервативизам борио све док није подлегао привлачној снази грађанства.

Значи ли то да је историја дошла до краја и да је либерализам заувек победио? Већ на основу свог схватања идеја Кондилис је далеко од таквог закључка. Јер, као што је са пропашћу племства пропао конзервативизам, тако и либерализам нестаје са опадањем грађанства. Грађанску модерну преко масовне продукције и масовне потрошње смењује масовна демократија постмодерне. Тој теми Кондилис је посветио посебну студију (*Der Niedergang der bürgerlichen Denk- und Lebensformen. Die liberale Moderne und die massendemokratische Postmoderne*). Заправо, према Кондилису у Хладном рату није победио ни капитализам, ни либерализам, ни социјализам него западна масовна демократија, што је

нешто сасвим другачије. Тачније, на истоку се одустало од утопије, јер је она остварена на западу и наступило је доба „деидеологизације”. Зато што борба за моћ и борба идеја никада не може да се заврше, ни доминација масовне демократије не може се сматрати последњом речи у повести. Будућност је отворена и не може се са сигурношћу рећи како ће она изгледати.

У том смислу Кондилисова књига о конзервативизму није само студија која се бави историјом идеја, него и вредан оријентир за сналажење у савременом добу. Као што је писао на другим местима, Кондилис показује да упркос томе што се свет од времена XIX века радикално изменио, ми се још увек служимо антикварним појмовима (конзервативизам, либерализам, социјализам) који су изгубили сваки социолошки и идеолошки садржај. Реч је о ознакама које су у време масовне демократије сасвим беспредметне. То не значи да је борба идеја престала, већ само то да се нова стварност не може разумети уколико се покушава описати неадекватним појмовима.*

* Овај рад је примљен 4. јула 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 31. августа 2023. године.